

АНДРЕЈ ТИШМА

КОСОВСКИ КОНФЛИКТ У ВЕБ-АКТИВИЗМУ
И АНГАЖОВАНОЈ УМЕТНОСТИ –
ДВАДЕСЕТ ГОДИНА КАСНИЈЕ*Разговор водио Милан Ђорђевић*

Један од пионира југословенског мејл-арта и интернет уметности, мултимедијални уметник Андреј Тишма, рођен је 1952. године у Новом Саду. Дипломирао је 1976. на Академији ликовних уметности у Прагу. Самостално излаже од 1972, а од 1969. је учествовао на преко 600 заједничких изложби у земљи и око 40 држава света. Његов досадашњи стваралачки опус представља импозантну продукцију уметничких радова из области сликарства, конкретне и визуелне поезије, мејл-арта, концептуалне и печатне уметности, фотографије, перформанса и уметничких акција, електрографике, видео-арта, веб-арта, дигиталне музике и постинтернет уметности. Ликовне критике и есеје објављује од 1976. у бројним листовима, часописима, на радију и телевизији (преко 1.600 библиографских јединица) у земљи и иностранству (Француска, САД, Италија, Белгија, Немачка, Бразил). Од 1981. до 2008. радио је као ликовни критичар новосадског листа *Дневник*, а од 2011. ради као уредник за дигиталну уметност у Културном центру Новог Сада.

Као један од пионира југословенског мејл-арта, Тишма се 1973. године прикључио овом међународном покрету поштанске уметности. Аутор је и организатор десетак тематских међународних мејл-арт и телефакс пројеката и две мејл-арт монографије (*Приватни животи*, 1986. и *Природа даје...*, 1992), као и монографије телефакс уметности (*FAX HeArt*, 1995). Објављене су му две књиге визуелних радова (*Алтер – алтернативни радови 1972–1982*, 1987. у Вршцу и *Андреј Тишма*, 1996. у Сан Франциску), књига критика

и есеја *Друџе ње(риџ)орије*, 1992. у Сремским Карловцима и монографија *Сублимни објекти – примери ликовне уметности у Југославији на крају 20. века*, 2002. у Новом Саду. Такође, писац је бројних есеја и књига у које, поред уметничкотеоријских студија, спадају и књижевно значајна поетска и прозна остварења. Основао је „Институт за ширење љубави” 1991. и покренуо часопис *Љубав/Love*. Био је гост предавач на Институту за високе студије ликовних уметности у Паризу 1991. Покретач је акције „Ембарго Арт” 1992. и организатор „Антиембарго конгреса” 1992. у Сремским Карловцима.

Трајна и суштински одређујућа карактеристика Тишмине уметничке позиционираности у историјском развоју југословенске и транзиционе „друге линије” огледа се у консеквентној употреби нових медија и стратегија у хуманистички усмереном настојању да активно утиче на своју микро и макро друштвену стварност, односно да револуционише целину живота. Његово вишедеценијски континуирано авангардно стваралачко одређење садржано је у утопијској тежњи да менталним снагама уметнички интерактивно преобликује духове рецепијената, на темељу битно другачијег вредносног и идејног односа човека према природи и себи самом, и створи светски поредак коренито другачији од владајућег капиталистичког. Стога је у физичкој и виртуелној стварности узбуђивао, разбуђивао и освешћивао домаћу и међународну публику идеолошки субверзивним сликама, ставовима и емоцијама, критички им указујући на темељне цивилизацијске проблеме и утичући на промену њихових медијски произведених мњења у циљу изазивања жељених промена набоље. Искушавајући на тај начин границе друштвене и политичке моћи уметника, својим свеукупним стваралачким ангажманом, супстанцијално повезаним са животом, тежио је да целином властите личности делује на двоструки али конвергирајући начин, постављањем дијагноза и давањем терапија оболелом човечанству.

Заиста је импресивна и у свом укупном садржајном богатству тешко представљива биографија истински ренесансне личности Андреја Тишме, из које издвајамо, као релевантне за наш дијалогски рад, податке о његовим теоријским и практичним постигнућима на пољу веб-арта и дигиталне уметности уопште.

Компјутерском графиком се бави од 1996, а интернет уметношћу од 1997, што га чини једним од пионира новомедијске дигиталне уметности у Србији. Тишмини интернет радови уврштени су у неке од најзначајнијих светских и домаћих колекција дигиталне уметности: Net Art Idea Line, Музеј америчке уметности Витни, Њујорк, САД; Rhizome Artbase, Њујорк, САД; Net Art Guide, Штутгарт, Немачка; Net Art Collection, Ирски музеј модерне уметности,

Даблин, Ирска; Збирка медијске праксе, Музеј савремене уметности Војводине, Нови Сад.

Учесник је фестивала Арс Електроника (Ars Electronica), Линц, Аустрија. Аутор је шест домаћих и једног међународног кустоског пројекта дигиталне уметности, о којој је одржао многобројна предавања у Србији, реализовао неколико телевизијских и радио-емисија, а учествовао је и на интернационалним онлајн панелима који су организовани у Турској и Шпанији. У досадашњој каријери има десетине самосталних наступа у области дигиталне уметности, односно изложби, видео-пројекција и концерата у земљи и у иностранству, а од 1991. до 2017. године учествовао је на стотинак изложби и манифестација електронске и дигиталне уметности, као и у шездесетак веб-арт пројеката. Од кључне важности за тему нашег дијалога је његово рано укључивање у онлајн пројекат, веома значајан за историју новомедијске уметности, под називом „Хибридни радни простор“ („Hybrid WorkSpace“), 1997. године на изложби „Документа Х“ у Каселу, где су чланови групе В2_Ист/Синдикат (V2_East/Syndicate) организовали отворену дискусиону трибину о „Дубокој Европи“ (Deep Europe).

Као ликовни критичар новосадског *Дневника* и од 1997. године члан редакције првог онлајн часописа за савремену уметност *Артмагазин* и магацина за компјутерску уметност и културу *Дигитал артс* (*Digital Arts*) из истог града, а такође и као повремене сарадник бројних домаћих и страних, штампаних и интернет публикација, од 1996. до 2008. објавио је мноштво текстуалних прилога проучавању феномена савремене електронске и дигиталне новомедијске уметности. Међутим, по теоријском значају и вредности издваја се његова студија под насловом *Природа веб.арта* из 1998, изложена исте године у београдском Сава Центру на конференцији о интернету у организацији „Нетфорума“ (Југословенско удружење за рачунарске комуникације – YUCCA). Преведена је на енглески језик и много цитирана у свету, па је ушла у хронологију нет-арта, коју је сачинила професорка теорије медија Натали Букчин из САД, као и у списак обавезне литературе на катедри за нове медије Универзитета Беркли.

Књигу под насловом *Инијерфејси безграницно̄ – диџитална и инијернеј уметности на џрелазу миленијума* публиковао је 2008. године у Новом Саду, као резултат деценијског, у нашој земљи пионирског, теоријског истраживања новомедијске, односно дигиталне и интернет уметности.

Иако селективна библиографија Андреја Тишме, коју је саставила Гордана Ђилас, обухвата 804 библиографске јединице, о његовом веб-активизму и ангажованој интернет и дигиталној уметности

уопште у најрепрезентативнијим домаћим прегледима уметничке сцене Југославије деведесетих година 20. века, који су тематизовали и историзовали активистичко-уметничке праксе, врло је мало писано. Наведени период још увек побуђује интересовање наших еминентних истраживача, о чему сведочи и недавно објављена књига Милене Драгићевић Шешић под насловом *Уметности и култура оштора*. Такође, у иностранству совјетска, источноевропска и југословенска интернет уметност деведесетих година прошлог века представља неиспитану област, што потврђује и прошлогодишњи конкурсни позив Музеја Тејт и Института за уметност Кортланд докторантима, које би стипендирали да систематски истражују тему под насловом „Нет арт Исток: постсоцијалистичке уметничке мреже и нови медији”.

Разлоге за игнорисање, недовољну истраженост и погрешно тумачење политичке активности Андреја Тишме на мејлинг листама и његовог ангажованог веб-арта, осим у традиционалистичким и конзервативним погледима неких од водећих домаћих историчара и теоретичара уметности, налазимо и у његовој особеној идеолошкој и етичкој позицији. Наиме, Тишма је почетком и током деведесетих година прошлог века био не само велики противник националистичких наратива него и западне медијске пропаганде и легитимације трагичног разбијања СФРЈ. Оштро се супротстављао и економски хегемонистичком међународном ембаргу и његовим неправедно разорним ефектима по невине људе. Бескомпромисно је критиковао хипокризију и империјалистичку политичку агенду Америке и ЕУ, изражену у припремама, манипулисању и капитализовању наше трагедије, која се до крајности развила у постсоцијалистичком неоколонијалном положају, уз помоћ ратнопрофитерских и транзиционо-мафијашких компрадорских елита, што за последицу има и уништавање могућности већини да у својим земљама живи животом достојним човека.

Тишма се својим веб-активизмом и ангажованом уметношћу на светској мрежи доследно и енергично противио поробљивачком, изабљивачком и убилачком неолибералном глобализму у свим његовим тотализујућим негативним појавним облицима. Страсним полемикама и уметнички вредним остварењима луцидно и духовито је разоткривао западни империјализам и злочине његовог НАТО милитаристичког савеза, који укључује и производњу корисног верског фанатизма, фашизма, ратова, тероризма и глобалне хуманитарне и еколошке катастрофе, покретане безумљем, егоизмом и незајљивом похлепом за профитом једног процента човечанства.

Такође, од пресудног значаја је и чињеница да се Тишма са финансијски независне, нестраначке и креативно аутономне позиције,

као прогресивни стваралац и свестрани покретач алтернативног тока мултимедијалне уметности комуникације, у физичком и дигиталном простору борио за истину и критичким односом према појави бирократско-кустоске, идеолошко-политичке инструментализације уметности наметањем иностраних фондовских правила живота и рада. Другим речима, није пристајао на идеолошко-догматску и утилитарну (зло)употребу међународне заједнице уметника, бранећи слободу, једнакост и правду, које су осим љубави, мира, интернационалног пријатељства и солидарности, темељни етички принципи његове уметности комуникације, чији циљ је колективна стваралачка размена на планетарном нивоу.

Наведене чињенице о стању научног знања у датој области представљају разлоге за писање овог дијалогског рада, насталог на основу имејл преписке са Андрејом Тишмом, који представља допринос целовитијем сагледавању југословенске ангажоване уметничке сцене деведесетих. У основи је намера да се на темељу дијалогичко-хеременутичког, или интерсубјективно-стваралачког истраживачког увида у бит и смисао целине уметничког опуса Андреја Тишме, као и студирања релевантне примарне и секундарне литературе, у раду одговори на следећа питања: Како Тишма терминолошки и појмовно одређује интернет уметност? Када и како се прикључио умреженом интернационалном покрету новомедијских интернет уметника, активиста и теоретичара? Који су били његови највреднији почетни доприноси тој новој врсти савремене електронске уметности? Каква су његова искуства с техноутопистичким карактеризацијама авангардне сајберкултурне парадигме мрежног ослобођења? У чему је садржана политичка ангажованост његових веб-радова и онлајн активизма на мејлинг листама у време косовског конфликта и НАТО бомбардовања СРЈ? Да ли је његова политички ангажована веб-уметност имала и глобално ширу позитивну рецепцију, прихваћеност и подршку, односно медијски екстензивније ефекте и утицај на западну јавност? Кад и зашто је престао да се бави веб-артом?

Милан Ђорђевић: У стиручним и научним радовима најзначајнијих стираних и домаћих теоретичара новомедијске уметности, у доба стварања глобалног информационог друштва на прелазу из 20. у 21. век, приметна је семантичка конфузија, јер се за уметничку праксу на светској мрежи, у темељену на дигиталним информационо-комуникационим технологијама, неуједначено, синонимно и неконсеквентно употребљавају називи: мрежна уметност, неј-арт, веб-арт, комјутер арт, онлајн уметност, инјернеј уметност и сл. Будући да све објавили књижу под насловом Интерфејси

безграничног – дигитална и интернет уметност на прелазу миленијума (*Нови Сад, 2008*), који термин ви предлагате за наведену уметност, којом сте се и сами бавили десетак година, и како је појмовно одређујете и сврставајте?

Андреј Тишма: Термин „веб-арт”, у смислу стварања уметности на интернету и за интернет, радије користим за интернет уметност него „нет-арт”, јер смо у међународном „мејл-арт” покрету, коме сам припадао од 1973. до 1996. године, говорили о нетворкинг и нетворку, дакле имали смо тај префикс „нет”, па сам, стога, интернету, као дигиталном уметничком медију, дао технолошки другачију конотацију основног термина „веб”, мада у оба смисла означава „мрежу”. У односу на мејл-арт битна разлика је што с интернетом настаје могућност стварања и интерактивног, непосредног сусрета свих корисника истовремено на глобалној мрежи с уметношћу у њеном изворном облику, тј. са веб-артом, као најмлађом врстом електронске уметности рађеној управо за овај медиј, његовим језиком и средствима изражавања. Веб-арт дела нису распрострањене пасивне презентације репродукованих уметничких радова на интернету урађених у другим медијима, него су рађена искључиво за интернет, створена техничким могућностима светске мреже компјутера и за њене кориснике, па су и најгледљивија и најдејственија у том окружењу где омогућавају активан однос посматрача приликом рецепције. Стога, за веб-арт је карактеристично авангардно залагање за мултипликовану, модуларну, демократичну, некомерцијалну и ангажовану уметност у глобалном мрежном друштву, чије одлике су и мултимедијалност, процесуалност, интерактивност, интеркреативност и телекомуникативност.

Угледни швајцарски теоретичари и историчари новомедијских уметности у дигиталној култури углавном су сагласни да је Вук Ћосић, словеначки уметник српског порекла, крајем 1995. године случајно измислио и популаризовао термин нет-арт, као резултат софтверског квара. Када је отворио анонимни мејл оштећен у преносу, у њему је била читљива само реч нет.арт, која се брзо проширила у интернет заједницама уметника и била прихваћена у говору о онлајн уметности и комуникацијама зрује интелектуалаца, техно експерата и субверзивних уметника, повезаних путем ББ система, мејл листова и дискусионих форума. Дакле, термин нет-арт, као назив за експерименталне уметничке дигиталне праксе у веб 1.0 ери, је форма умрежене новомедијске уметности у којој је интернет био илајформа за практични и теоријски колективни уметнички рад, а настао је у источној Европи, где су

многи бивши неј-артисти били лоцирани: Алексеј Шулгин, Оља Љаљина, Цоди.орг, Вук Ћосић, Грејам Харвуд и Хил Бантинг, док су Херил Ловинк и Пил Шулиц били главни теоретичари. Кристијан Лукић у свом раду о раној историји новомедијске уметности у нашој земљи износи тврдњу да је прво неј-арт дело у Србији настало 1997. под насловом Ајсолућина расиродаја и да га је креирала новосадска уметничка асоцијација Ајсолућино. Када и како сје се ви прикључили том онлајн умреженом интернационалном покрету новомедијских интернеј уметника, активиста и теоретичара, који су комуницирали на интернеју и колективно стварали на њему и за његове кориснике и који су били Ваши највреднији почетни доприноси тој новој врсти савремене електронске уметности?

Будући да сам деценијама у континуитету био стваралачки оријентисан на међународну уметност комуникације, користећи ПТТ мрежу за дистрибуцију својих мејл-арт радова, разумљиво је да сам с одушевљењем прихватио нову дигиталну технологију и појаву интернет комуникације, која је била много бржа и квалитетнија, али и практичнија када се ради о складиштењу и прегледности материјала.

Од уштеђевине, хонорара за једно предавање у Паризу, који сам чувао пет година, и рођенданског цепаца, купио сам компјутер крајем новембра 1996. године, који је тада коштао око 1200 марака. Компјутер ми је умногоме олакшавао рад на обради и колажирању слика, убацивању текста и манипулацији бојама, па сам започео рад на компјутерским графикама. Прву изложбу дигиталних принтова имао сам у Нишу 1997. године, из чега је проистекла жеља да своје радове шаљем интернетом, те сам се исте године прикључио на светску електронску мрежу. У почетку сам се активирао на дискусионим мејлинг листама Неттајм, Синдикейт, Тингист, АмериканЕкспрес, Рајзоум Дајџест, РАЈЗОУМ-РОУ, 7-11, Вортајм, Ди-Ју-Воч (Nettime, Syndicate, AmericanExpress, Rhizome digest, RHIZOME-RAW, thingist, 7-11, wartime, DU-WATCH) и многим другим и водио расправе, сазнавши на тај начин мноштво информација о изворима нове уметности, догађајима и ствараоцима који су их креирали. На листама је била једна група пионира веб-арта, као на пример Игор Штромајер и Вук Ћосић из Словеније, Оља Љаљина и Алексеј Шулгин из Русије, Ци-Ејч Ховагимиен из Америке, чији радови су ми се веома допадали. Стога сам на интернету направио своју галерију под називом „Веб-рај“ („Web Heaven“), где сам линковао њихове радове, а одржао сам и једно јавно предавање о њима, праћено емитовањем њихових радова на монитору у оквиру сајма технике „Нет свет“ у Новом Саду 1998. године.

Моје прво учешће у веб-арт пројекту под називом „Десктоп је” („Desktop is”) било је у октобру 1997. године. Пројекат је осмислио руски нет-арт уметник Алексеј Шулгин, који је од сваког учесника тражио да му пошаље снимак свог десктопа, јер је сваки другачији и посебан, те представља уметникову приватност и индивидуалност. Касније сам радио неке радове заједно са Ендијем Деком из САД-а, он ме је укључио и у неколико онлајн видео конференција, затим са грчком групом Персонал синема („Personal Cinema”), са Генцом Гуланом из Истанбула, организатором Веб-бијенала, који ме је такође укључио у онлајн видео конференције и са многим другима.

Свој први сајт урадио сам у јануару 1998. године за пројекат „Мистер Нет-арт” („Mr. Net Art”) где су жене нет-артисти бирале мистера нет-арта међу мушким кандидатима. Тамо сам поставио колажирану фигуру Шварценегеровог голог тела са мојом главом и црним правоугаоником преко полног органа. Писало је „Тишма у сајберпростору” („Tisma in Cyberspace”). Такође, требало је дати одговоре на неколико личних питања да би женски жири могао лакше да се одлучи. То је све било духовито и забавно, а ето постало је историја нет-арта.

Такође, за рану историју интернет уметности веома значајан догађај је био међународни пројекат, сајберперформанс „Ја то је неко други”, који су осмислили Евгенија Демниевска из Париза и Волфганг Цимер из Келна, повезујући осам европских градова, а одвијао се на интернету 7. новембра 1998. године од 10 до 22 часа. Међу градовима Обервилије, Келн, Краков, Ахен, Софија, Истанбул и Рејкјавик налазио се и Нови Сад, а идеја је била да се сретну негде између реалног и сајберпростора у интерактивним и симултаним креацијама педесетак уметника. У интервалу од 12 до 14 часова на штанду ИнФорма, у организацији Новосадског сајма, ПЛУС Система и новосадског представништва ЕУнет Југославија, вршио се директан пренос овог догађаја.

Успео сам да уз техничку подршку Еунета из Новог Сада добијем опрему помоћу које су, по њиховим речима, први пут путем камере и интернета преношени уживо перформанси између ових градова. Момци из Еунета су поставили технику вредну око 10.000 долара за овај мој пројекат, па је и публика била у прилици да прати овај величанствени догађај. Рекли су ми да ми то нико други у Југославији не би могао омогућити. Сваки град је дао једну тему у оквиру заједничке теме „Ја то је неко други”, односно Евгенија је тражила да свако од нас одреди једну тему на коју ће уметници из осталих седам градова да ураде радове. Ја сам задао тему „McCola’s”, која је била веома критички и ангажовано одређена јер је требало

да учесници из осам европских градова спајањем елемената (слика, слогана, песама и видео материјала) везаних за Кока-Колу и Мекдоналдс направе уметничка дела и перформансе, за које се претпостављало да ће ускоро бити најпродаванији на међународном уметничком тржишту. То је био ироничан позив да се од продуцата Мека и Коле направе уметничка дела. У заказано време укључили су се градови и један по један извели кратке перформансе на моју тему, а публика на сајму је то пратила. Затим сам им узвратио мојим прилозима на њихове теме. На крају су због неких техничких проблема колеге из Келна и Кракова одустале од живог преноса и учешћа, а ја сам овде без тима уметника сам успео све то да организујем и функционисало је беспрекорно. Ту се види колико смо ми тада били напредни, раме уз раме са Европом.

Евгенија је раније пројекте радила телефаксом и повезивала више градова симултано, тако да су путем факса слали једни другима радове, интервенисали на њима и слали даље. Такође, путем инстант фотографија које су слали факсом пратили су у реалном времену ситуацију у галеријама у сваком од градова. Тада интернет још није постојао. Иначе Евгенија је моја стара пријатељица, којој сам 1978. године организовао изложбу на Трибини младих, а затим сам је укључио и у мој југословенски пројекат „Уметничко-етичко” из 1988. и касније у пројекат „Почетак Миленијума” 1996. који је одржан у књижари Прометеја, као и у „Сублимне објекте” 2002. године.

Мој први самостални веб-арт рад је „Духовни интернет објекат” („SIO” – Spiritual Internet Object). Било је то време затишја у трагичним збивањима код нас, јер ембарго је прошао, као и рат у Босни. Већ сам имао богато искуство бављења духовним приступом уметности кроз своје (спи)ритуале, па сам добио идеју да у складу са нематеријалношћу интернет медија урадим рад који ће духовно да зрачи. Радећи у дигиталном простору и времену плави објекат, уносио сам своју магијску жељу за његово дејство, па се она преносила путем интернета на све кориснике. Занимљиво је да је управо тај рад, поред још два каснија, одабран од стране кустоса пројекта интернет уметности у њујоршком музеју Витни за њихову онлајн збирку нет-арта под називом „Net Art Idea Line”. Тада сам имао идеју да урадим серију таквих зрачећих веб-радова за разне ствари и да то буде мој особени стил нет-арта. Али урадио сам само још један сличан рад 2002. године, који сам насловио „Заштитни интернет објекат” („PIO” – Protective Internet Object).

Неизбежно и истакнута место у релевантној литератури о херојском добу, или ионијској фази стварања глобално умреженог

покрејта новомедијске интернет уметности на веб 1.0 технолошкој платформи у доба дод-ком развоја, јесу поменуће мејлинг листе, форуми и веб-сајтови. Њихови покрејтачи, творци, као и исцртајивачи, углавном их представљају као алтернативне и демократске комуникационе канале и места за комуникацијски посредовано повезивање, слободну и равноправну дискусију и културну размену информација, мишљења и идеја Источне и Западне Европе након пада Берлинског зида. Тврде да им је основни циљ био надгледатијоријално, онлајн уједињавање и подстицање институционално независне, експерименталне колаборације уметника, активиста, програмера, дизајнера и теоретичара, свесних значаја интернета, као комуникационог и сиваралачког медија нових врста савремене електронске уметности, које су одговарале новонасталој индустријском глобалном друштву и њему припадајућој дигиталној култури на „крају историје”. Да ли су Ваца искуства с њима у складности с наведеним технолошким карактеристикама авангардне сајберкултурне парадигме мрежног ослобођења, која је укључивала и заједничку делатност у оквиру сусрета и конференција на медијским фестивалима?

Што се више приближавала интервенција НАТО-а на Косову, све више су модератори на мејлинг листама медијски припремали и оправдавали бомбардовање пропагандом која је Албанце приказивала искључиво као жртве српског диктата и насиља. Таква инструментализација и злоупотреба међународне интернет заједнице уметника у идеолошке и политичке манипулативне сврхе ме је веома разљутила па сам интензивно учествовао у борби за истину, наводећи као аргументе факте да Албанци имају своје школе, новине, телевизију, универзитет, болнице итд., односно да као лојални грађани СРЈ уживају сва права и слободе. Такође, критички и образложено сам се супротстављао неупитном прихватању фабрикованих лажи западних мејнстрим медија, које су у имељ преписци доминирале у мњењима бројних колега. Стога сам убрзо дошао у опреку са већином чланова ових „створених и слободних” дискусионих мрежа, па сам са неких био и избачен, јер се моји ставови нису уклапали са ставовима администратора тих листа, који су водили рачуна о ставовима свог оснивача и финансијера – Фонда за отворено друштво. Тачније речено, са листе Неттајм (Nettime) избацили су ме без опомене, а на Синдикату (Syndicate-у) су ме оставили, односно више пута избацивали па враћали уз опомену да пазим шта пишем, јер је превагнула одлука да ме због привида демократског карактера оставе. Иначе разлог што смо се касније побунили на Синдикату (Syndicate) листи је и то што су из архиве

листе избрисали сва писма из периода бомбардовања Југославије март–јун 1999. „да се неки људи не би компромитовали због свога писања”, јер су махом подржавали бомбардовање. Имам стотине сачуваних имејлова из тих дискусија, као доказе о стварној природи тих листа и препискама које су се на њима одвијале, а могу се прочитати на мом сајту „Хорор у нет-арт историји” („Horror in the Net. Art History”), где се види да сам имао подршку и многих независних појединаца и група са Запада. Такође, пошто сам уклоњен са листе, послао сам свој протест свим члановима листе понаособ, а било их је три стотине, јер сам имао њихове имејл адресе, тако да су сви сазнали истину о цензури, па су ме неки и поводом тога подржали и слали ми своје прилоге које су на листи објавили у моју одбрану.

У целој тој ствари важно је истаћи да сам се финансирао из сопственог џепа и био слободан да кажем шта мислим и то поткрепим аргументима без вређања, а сматрао сам и да на тај начин демократски доприносим богатству ставова и тема на листи, у смислу да се чују и други и другачији гласови. Међутим, њима се то није допадало јер су желели једногласје, па су гледали што пре да ме ућуткају, зато што су били плаћени, а и неку лову су поред тога добијали, па мобилне телефоне и друге поклончиће. Вероватно сам био једини уметник у Новом Саду који је до краја остао имун на колонијалистичку идеологију и бирократизацију уметности, коју је на пољу културе спроводио Фонд за отворено друштво, а коме је било тешко одолети у сиромашној земљи, јер је нудио каријере, изложбе, наступе по свету, луксузне каталоге и приказе у медијима.

Заправо, мејлинг листе су покренуте на Западу са циљем да придобију осиромашене интелектуалце и наивне младе ствараоце из Источне Европе жељне каријере по сваку цену, кроз наводне дискусионе групе и форуме, у којима је вршена идеолошка индоктринација и избор оних који могу бити вишеструко корисни империјалној сили на пољу културе. Зато су им у седиштима Фонда у појединим градовима Источне Европе и отцепљеним републикама бесплатно уступали компјутере, приступ интернету и имејл адресе. Плаћана су им путовања на разне сусрете, симпозијуме, гостовања по бијеналима и изложбама, а Ловинк и Брокман су по Источној Европи држали скупо плаћена предавања о „слободној и демократској мрежи”, чак су и у Албанији били да успоставе центре и мрежу, па и на Косову. Зато им је јако засметало када сам на те листе у марту 1998. године пустио вест да су на Косову убијени полицајци државе Србије и да сам забринут због те ситуације, јер ако полиција одговори на то Србија ће опет бити оптужена за агресију, али овога пута на својој територији. Иначе, власник Фонда Џорџ Сорос

је финансирао и ОВК, да би касније тражио удела у управљању рудницама на Косову. Брзо сам реаговао и људи широм света су сазнали истину о томе шта се стварно догађа на Косову. Само неколико сати касније на Синдикату (Syndicate) и Неттајму (Nettime), као и на другим фондовским листама, објављен је проглас косовских албанских студената, и то на око четири странице текста на енглеском језику (очигледно унапред припремљено и писано од стране странаца), у коме оптужују државу Србију за репресију и кршење људских права. Међутим, тај њихов проглас дошао је након шокантне истине о убијеним полицајцима и то нису могли да ми опросте, па су ме након тога избацили из Неттајма (Nettime).

Постојали су и чисти уметнички, неполитички разлози обрачуна са администраторима листе Синдикат (Syndicate) и њеног каснијег преузимања. Наиме, нас неколико је стало у одбрану уметнице НН коју су они избацили са листе због „спамовања”, а она је заправо била једна врло креативна и духовита, продуктивна особа, која је на листу слала много разних текстова украшених бројним визуелним играма словним знацима (нека врста визуелне поезије у АСКИ/ASCII формату) и тражили смо да је врате на листу. Били смо врло упорни и аргументовани, јер онај коме смета много пошиљки (десетак дневно) може једноставно да их не отвара или да стави неки филтер да их не прима. Није разлог да се особа избаци, тим пре што су њени текстови у ствари били естетски веома необични и занимљиви, а садржали су и критику глобализације, што је квалификовано као „спамовање” и разлог да је ућуткају. Када су администратори видели да не могу да нас победе, они су „демонстративно” напустили листу и своје позиције препустили другом пару, те основали нову листу Спектре (Spectra), на коју већина са Синдиката (Syndicate) никада није прешла.

Немачки критичар и кустос Андреас Брокман, иницијатор стварања мреже В2 Ист (V2_East), који је са Инке Арнс основао и модерирао Синдикат (Syndicate) листу, оптужује Вас да сте у периоду од 1998. до 2000. године на комуникационим мејлинг листама и форумима били један од покретача информационог рата између источних и западних уметника и активиста. Због тога је, по њему, прошао пројекат интернетне заједнице Дубоке Европе, односно идеја о технолошком и културном превазилажењу дихотомија Исток/Запад и Север/Југ, у чему га је подржавао и Херш Ловинк, теоретичар, кустос и администратор Неттајм (Nettime) листе. Објашњава да је Ваца политичка пројекатанда у међународном сајберпростору била мотивисана српским национализмом и да сте били бранилац Милошевићевог режима, због чињенице да

сће жесџоко криџиковали њихову айолоџију умешаносџи Заџада и НАТО-а у Јуџословенску кризу и џроблемџизовали циљеве Фонда за оџворено друџџиво у џосџсоџијалисџџичкој Евроџи, на крају ХХ века. Да ли су њихове џврдње о Вама џачне и да ли сџе имали криџџички однос џрема изворима информисања на којима сџе заснивали своје сџановиџџе?

Тврдње Ловинка и осталих о мом „национализму” и „пропагирању Милошевића” уопште нису тачне, јер никада нисам помињао Милошевићево име, нити сам га бранио у било којим прилозима листи Синдикет (Syndicate). Такође, лично никада нисам био члан ниједне политичке партије, нити сам икада гласао за Милошевића, а као уметник самостално сам радио и никада се нисам обраћао власти за неку помоћ и финансирање. Све сам увек плаћао из свог џепа: компјутере, интернет, дискове, опрему, материјал итд. и зато нисам зависио ни од кога. На листама сам се залагао за равноправност свих, а пре свега за истину, говорио сам да у Београду живи 30.000 Албанаца и да им нико ништа нажао не чини, да имају своје радње, бизнисе и да су углавном били добростојећи. Писао сам да на Косову имају школе, факултете, телевизију и новине на албанском језику и да имају сва културна права, те да је проблем што су их Американци и западни Европљани подбуњивали и плаћали да бојкотују све институције и да стално протестују. Причао сам како сам Албанцу сликару Гашију организовао и отворио изложбу у галерији Српске академије наука и уметности у Новом Саду, па како сам с пријатељем Албанцем пио кафу у кафићу у Новом Саду и износио још таквих позитивних примера. Али за њих је то била Милошевићева пропаганда, зато што моје сведочење није ишло у прилог причи да су Албанци у Србији угрожени и омражени. Никада ни у једном свом веб-раду или тексту нисам вређао или понижавао Албанце као нацију, него сам искључиво нападао Ослободилачку војску Косова, коју је и Америка најпре прогласила за терористе, а касније користила као своју пешадију, у складу са империјалном тактиком завади па владај. Значи залагао сам се само за истину и правду, ништа више. Другим речима, увек сам покушавао да пружим стварну, аргументовану и документовану слику онога што се дешавало у Југославији, ништа мање и ништа више, само за потребе листе и дискусија на њој. Али та слика није била у сагласности са нечијим предрасудама, или интересима, па су ме вређали, етикетирали и избацивали са „слободних и демократских” дискусионих листа.

Увек и доследно сам се залагао за мир, љубав и сарадњу међу народима и народностима СФРЈ, чему у прилог говори и чињеница

да сам се још давне 1989. године на симпозијуму ликовних критичара, под насловом „Актуелни тренутак југословенске уметности”, који је организовао Студентски културни центар Београда, супротставио културном национализму, уметничкој провинцијализацији, бирократизацији и сепаратизму колега из осталих република, залажући се за јединствени југословенски културни простор, због чега су ме неки од присутних оптужили да сам заступник Милошевићеве политике.

Почетком деведесетих година прошлог века основао сам Институт за ширење љубави и издавао часопис *Љубав/Love*, активно и енергично се супротстављајући националној мржњи, непријатељствима и припремама за братоубилачке, грађанске ратове на простору Југославије, што се огледало и у поплави националистичког кича који је загадио наш духовни простор. Затим сам у условима рата и економске блокаде, која је обухватала и културни ембарго, ангажовано реаговао на историјску ситуацију, практикујући авангардну етику уметничког понашања у склопу мреже међународних уметничких комуникација и покрета интернационално оријентисаних мејл-артиста. Алтернативни мрежни уметници различитих националности из Србије нису се мирили са избијањем рата и каснијим наметањем културног ембарга нашој земљи, па су подigli глас против зла, видећи његове узроке превасходно споља. Имали смо велику подршку уважених колега из света, код којих смо уживали велики углед и који су пружали подршку нашој борби против изолације, неслободе, лажи, неправде и безумља. Организовао сам изложбе антиембарго радова наше групе мејл-артиста из Србије, а било нас је 6–7 различитих националности окупљених око антиембарго часописа *Кејџ (Cage)*, у Даласу, Токију и Вихтеу (Белгија), упркос блокади, где смо добили и медијску пажњу. Све поменуте антиембарго и антиратне изложбе, групне и самосталне, које сам успео да организујем у иностранству од 1992–1994, пробијајући тиме наметнути ембарго, говоре о великој подршци коју смо имали код наших колега мејл-артиста из света јер захваљујући њиховим галеријама, труду и доброти успели смо да надвладамо блокаду УН.

Веома важни у мојим залагањима деведесетих година за мир, љубав и братство људи, без обзира на њихове националне и остале разлике, јесу моји перформанси, или (спи)ритуали. Сматрао сам да моји перформанси директно делују на стварност, људе и догађаје неком врстом позитивне магије. Наиме, моје деловање кроз уметност има двојако дејство. Једно је критика савременог друштва и светских збивања, кроз истицање негативних примера документованих сликама, видеом, паролама из медија, застрашујућих и ири-

тантних сцена стварности које иду до крајности дехуманизације и лажи. То радим у сврху разбуђивања публике. С друге стране својим духовним деловањем нудим лек за те девијације, трауме и деструкцију, кроз развијање духовне свести, ширење позитивне енергије, смирујућих и хармонизујућих таласа, љубави и мира. Сматрам да се та два начина ангазоване уметничке праксе, који теку паралелно, међусобно допуњују, јер за болест треба прво поставити дијагнозу, јасно дефинисати њене манифестације и узроке, а затим је треба лечити.

У бившој Југославији сам и са Албанцима организовао мејл-арт изложбу „Приватни живот” у Приштини, па онда у Пули, Риједи, Љубљани и две у Босни. Свугде су ме дивно примили и развијали смо даљу сарадњу. Није било никаквих националних тензија између бројних народа и народности, живели смо заједно и нико никога није питао за националност. Али то је засметало страним силама и роварили су још од осамдесетих година 20. века, да би у деведесетим, након пада Берлинског зида и слома Совјетског Савеза, коначно избио рат. Рат је лако покренути потплаћивањем покварених елита, али је тешко после зацелити ране.

Иначе, у време Југославије увек сам се изјашњавао као Југословен. Углавном су се Срби највише изјашњавали тако, јер су били у великој већини, па су се одрицали истицања своје националности, у циљу да се мањине не осећају угрожене. А систем је мањинама и деловима Србије, тј. покрајинама, давао велика права тако да су они надгласавали стварну већину. То је било лоше у Југославији и довело је до осамостаљења мањих националних држава од највеће, што су због својих интереса здушно подстицали и помагали инострани фактори. Сви су напустили Југославију, лицемерно и подмукло окривљујући искључиво Србе и Србију за то, што ме је веома заболело, јер је то била лаж, па сам стао у одбрану своје земље од таквих оптужби. Али – не мржњом према другима, него објашњавањем збивања, која су у свету намерно искривљавана и лажно представљана у циљу оправдавања распарчавања земље, увођења свих могућих санкција, те на крају бомбардовања Србије и неке врсте њене окупације.

У многим публикацијама и прогласима објашњавао сам да су за рат криве сецесионистичке владе тих отцепљених република, јер по уставу Југославије да би се неко одвојио морао се постићи консензус обе стране, а једнострано и насилно, оружаном отцепљење изазвало је грађански рат. Притом Запад је подстицао сецесије и наоружавао и Хрвате и Муслимане и касније Албанце, обучавао их, давао им логистику и сателитске информације, а Србе су оптуживали за рат. Срби и Србија су били против цепања Југославије

јер су делови српског народа живели у готово свим деловима и самим тим тежили су целовитости земље. Нису желели да живе одвојено од матице где им је и родбина, а поготово су оживеле успомене на Други светски рат и НДХ, која је чинила злочине против српских цивила у Хрватској и Босни. Ја сам све те податке објављивао и документовао и слао на енглеском, јер сам хтео да помогнем жртвама пропаганде западних мејнстрим медија који су лажима и обмањивањима манипулисали јавним мњењем и монтирали црно-белу слику стварности, која је служила као оправдање за глобалистичке империјалне планове поробљавања и израбљивања бивших југословенских република.

У својој уметности неговао сам љубав и жељу да зауставим ратове, али сам добио санкције, а касније и бомбе. То ме је на неки начин променило, али не мене лично, него теме мојих радова и стратегију. Морао сам да браним своје и истовремено нападам оно лажно и покварено на Западу, а што су они манифестовали у читавом низу земаља по свету од Латинске Америке, Блиског Истока, Русије итд. и то ми даје увереност да сам био и да јесам на правој страни историје и будућности света. Да ли сам националиста, то је питање тумачења самог термина, јер веома ценим српско културно наслеђе и волим што сам његов изданак, стварно уживам у томе и поносан сам на то, при томе не умањујући значај других нација, јер сваки народ има своје специфичне вредности, и мислим да човек ако не уме да цени вредност свога народа, нације, онда не може да цени ни друге нације. А ја их веома ценим и уопште не мрзим и никада нисам јавно нападао ниједну нацију као такву, него поједине агресивне групе у њима. Зато сматрам да нисам давао националистичке коментаре у својим дискусијама.

Што се тиче веровања изворима, свакако да сам им веровао чим сам их користио. Рецимо, пратио сам онлајн магазин *Сџоџ НАТО* који је имао и дневно ажурирану мејлинг листу са по педесетак текстова и коментара, а највише јој је доприносио генијални Рик Розоф и сајт „Антиратни” („Antiwar”), за који су писали неки од највећих западних интелектуалаца као Мајкл Чосудовски, Небојша Малић и Срђа Трифковић. Као извор сам користио и сајт „Царево ново одело” („The Emperor’s New Clothes”) Царета Израела, са обиљем дневних коментара у одбрану Србије, као и писање Канађанина Пјотра Бејна, који је једном дошао да ме посети у Новом Саду после бомбардовања Србије. Не верујем да су они имали било какве друге мотиве сем ширења истине, јер истина је најмоћније оружје, само када се открије.

На мом информативно-политичком сајту „Лично” („Personal”), који сам ажурирао од 1998. и након бомбардовања 1999, сакупљени

су и објављени текстови о Ираку, Чеченији и САД-у, али највише о Косову, које сам пласирао на мејлинг листе као мој лични поглед на догађаје и допринос борби за истину о Србији.

Докторска дисертација Вере Меворах о инјернеиу и уеиностии на иростииору Србије од 1996. до 2013. године, иначе једна од веома реиких сииудија код нас које су обрадиле иу иему, садржи и бројна сведочења учесника догађаја на иоменуиим мејлинџ лисииама крајем ироцлоџ века. Међу њима су и изјаве Зорана Паниелића, оснивача уеииничке асоијације Аисолуиино и Центира за нове медије – куда.орџ, и Дејана Среиеновића, исиоричара и иеорейиичара уеиностии, кусиоса Центира за визуелну културу у Музеју савремене уеиностии у Београду. Њихова искусива и размишљања су суициински сагласна с Ваиим крииичким схваињањима и неџаиивним оценама концевииа „Дубока Евроиа” и улоге „оиворених и демокрайских” комуникационих лисииа као империјалних и хеџемонисииичких идеолоицих иројекаииа Заиада, инсируменииализаициом уеиностии на диџииалном културном иољу новомедијске индусиирије, финансираних од сииране носилаца круиноџ и инјернаионализованоџ каишииала. Тврде да су, на њихово заирейаициење, заиадњаици у дискусијама насииуиали суиериорно, мениорски и ауиоришарно и да су необавешииено и неарџуменииовано иисали и расирављали, ие иарадоксално демонииирали оријенииалисииички, или сииаљинисииички сииил мишљења, који је свако суиройисиаваљање ирогласавао за наионализам и одбрану режима у Србији. Смаитрају да је збоџ ииакве сииуаицие ироиала ииа лажна уиоиција о иремошћавању јаза Исииок/Заиад у слободној и равнойравној виртуелној заједници уеииника, кусиоса и иеорейиичара, у којој сем уеииника Едија Муке из Тиране, џлас Албанаца са Косова није био ирисуиан на дискусионим, мејлинџ лисииама. Осим иоменуиих колеџа, који су се иобунили збоџ модерирања и конииролисакња иолиииичких расирава о Јуџославији и збоџ Ваицеџ искључивања са мејлинџ лисииа, да ли је Ваиа иолиииички анџажована веб-активност и мала и џлобално шииру иозишивну реиейицију, ирихваиеноси и иодршку, односно медијски ексиизивније ефекие и уишииај на заиадну јавносии?

Преживео сам међународну блокаду и ратове деведесетих у Југославији без интернета и било ми је јако тешко да путем писама и класичне поште допрем до светске јавности, а имао сам потребу да ширим истину о уништењу државе и ратним догађањима, онако како их ја видим. Био је веома спор, скуп и мукотрпан посао све те пошилке урадити, ићи на пошту и слати их, потом чекати одговоре и на њих одговарати. Па ипак, успео сам пуно да урадим

путем мејл-арта и тих веза и мрежа. Када сам набавио компјутер и интернет 1996. био сам срећан јер сам сматрао да сам најзад добио средство којим могу брзо и једноставно да допрем до милиона људи и да несметано глобално ширим своје ставове и своју уметност. Међутим, после само пар недеља онлајн активности схватио сам да у томе постоје ограничења, да је прича о отворености и слободи интернета била лажна. На мејлинг листама и форумима су гледали одакле сте, да ли се ваши ставови уклапају у већинске, и имали су једноставне механизме да вас искључе из комуникације. Убрзо сам се уверио да и ту постоје политичке поделе, неравноправно третирање појединаца из одређених нација, насилно избацивање и блокирање са дискусионих трибина и мрежа. Избациван сам са више листа, уништавани су ми веб-сајтови – радови, некад и по 20 одједном без икаквог упозорења или објашњења, ако нису по вољи владара земље провајдера, а то је била Америка, наиме користио сам бесплатан простор на америчким серверима који су они нудили, али и цензурисали.

Дакле, фраза да је интернет бескрајан и отворен простор слободних комуникација показала се вишеструко лажном. Прво нам економске стартне основице нису свима исте, па сам ја минут на интернету плаћао десет пута више од оног са Запада, с обзиром на месечна примања, па сам био ограниченији за комуникацију. Проблеми са електричном енергијом која је битна за рад с компјутерима такође је био изражен, са честим прекидима струје од по неколико сати и пада или варирања напона, који су за компјутере убитачни. Онда избацивање из дискусија без икакве опомене чим се искаже супротно мишљење у односу на већину, јер мрежу финансира одређени идеолошки центар, који уз интернет финансира и ратове, наоружавање, пропаганду Запада. Али успео сам неколико пута да се изборим и са тим злом. Уз подршку солидарних колега са интернета. Има много да се прича о мојим искуствима, али и лепим стварима, уметности, мојим радовима који су доспели у најзначајније светске збирке.

Другим речима, почетно искуство тог технолошки новог али добро познатог суровог терена међуљудских односа мењао је мој иницијални занос интернетом као пољем слободе и демократије, тј. као комуникационим медијем „неограничених могућности”, за политички ангажовану уметничку промену свести човечанства у сајберпростору. Јер, док су поштанске пошиљке послате на појединачне адресе биле интимне природе и свако ко се не слаже са садржајем могао је да их игнорише, на интернету је све видљиво милионима истовремено и зато постоји тежња да се то сакрије, или онемогући. Срећа је што нисам живео на Западу јер нису могли да

ме туже, био сам ван домаћаја њихових закона, иначе би ме и на тај начин цензурисали и репресивно потискивали.

Па ипак, моје полемике на дискусионим платформама нису биле узалудне, допрле су до највиших места, људи и институција, јер су на међународним мејлинг листама били угледни професори, теоретичари медија, уметници, галеристи и новинари, односно интелектуална технолошка елита, па су ефекти дискусија били бољи и дубљи. Што је најважније, стигле су и до широке западне јавности и имале одјека, док је због дигиталног јаза интернет код нас имало релативно мало људи, па је борба на информативном пољу и слика о нама у сајберпростору спала на мали број посвећеника.

Важно је истаћи да су многе колеге с мреже 1998. године ста-ле у моју одбрану, када ме је Ловинк избацио са Неттајма (Nettime), бунећи се против једноумља и догматске искључивости, односно негодујући због чињенице да су нам модератори узурпирали право на слободу мишљења и логички засновану потрагу за истином у дијалогу равноправних. Са мејлинг листе АмериканЕкспрес (AmericanExpress) администратори су такође хтели да ме избаце због текстова и радова које сам слао, о чему се на њој водила жучна расправа. А онда је чувени амерички флукус и мејл-арт уметник и теоретичар Кен Фридман, са којим сам деценијама сарађивао у међународном мејл-арт покрету и са којим сам се срео на Венецијанском бијеналу 1990, изјавио да сам озбиљан уметник и човек и да ће, ако ме избаце, он да иступи с те листе. Тако да су ме оставили.

Иначе, имао сам велику и разноврсну подршку и изразе дубоког поштовања на разним странама света. На листи СТОП-НАТО (STOP-NATO), која је дневно објављивала по двадесетак анализа против глобализма, америчког неоимперијализма и НАТО ратова, радо су објављивали моје веб-радове и ширили их даље, а неки од чланова те листе чак су ме и посетили у Новом Саду. Један од њих је и поменути Пјотр Бејн, Канађанин пољског порекла, који је објавио књигу против НАТО-а, у којој је веома позитивно и занимљиво писао о мени и мојим веб-радовима. Он је на пољски језик превео текст мојих веб-радова „Преживети бомбардовање” („To Survive a Bombing”) и „НАТО комеморација” („NATO Commemoration”), за које сам урадио сајтове, па их је даље ширио и слао на многе адресе Пољацима у мрежи. Затим, Шпанац Хавијер Бернал, познат по томе што је закупио домен за мој лажни КФОР-ов сајт, такође је дошао у Нови Сад да ме упозна, а са угледним новомедијским уметником Ендијем Деком из Њујорка креирао сам веб-радове против америчке и НАТО политике.

На америчком сајту са школским информацијама Бетесда (Bethesda), Мериленд од 1. маја 1999. описује се како су двоје ученика

пратили мој онлајн пренос интервјуа за Еј-Би-Си Њуз у марту те године и цитирали моје речи у дебати као одговор једној ученици. Они се хвале како су могли да прате ситуацију из више извора и чују и другу страну у сукобу, што и јесте циљ који сам хтео да постигнем својим активизмом, да се што даље и шире чује наш став. Иначе, тај лајв-чет на Еј-Би-Си Њuzu одржао сам шестог дана бомбардовања, а пратило ме је 360 људи и постављало питања.

У својој архиви имам и писма 25 студената из Америке који су ми се сваки понаособ извињавали због бомбардовања након гледања мог сајта „Преживети бомбардовање” („To survive a bombing”).

Било је још много таквих примера подршке и уважавања, међу којима се издваја пројекат младог аустријског уметника Фила Е. Хајндла, у који је укључио моју полемику са листе у време НАТО бомбардовања са једним Американцем, а да нисмо знали наше идентитете. За тај сајт добио је награду на фестивалу Арс Електроника (Ars Electronica) у Линцу 1999. у категорији младих до 19 година. Направио је од наших полемичких текстова сајт „Безбеднија стварност” („Safer Reality”), о томе да данас први пут у историји захваљујући интернету могу и зарађене стране директно да комуницирају и траже решење кризе. Звао ме је у септембру те године на доделу у Линц, али након бомбардовања нисам имао воље да путујем тамо, да се неком захваљујем и клањам.

За разлику од многих других интернетних уметника прве генерације, који су се бавили формалним естетским исцртавањем нових медија мрежне технологије и графичким експериментисањем с визуелним могућностима рачунарског аски (ASCII) кода, више у периоду од 1998. до 2009. године урадили седамдесетак политички ангажованих веб-арти дела. Осим квалитетне техничке обраде и уметничке вредности они у идејном плану најчешће изражавају антиглобалистички и антикапиталистички наратив, критички ујерен јрвенствено против америчког и зајадноевропског империјалног зла, које се испољава у бројним и по плану и човечанство веома штетним и опасним последицама. Молим Вас да издвојите, из свог импресивног стваралачког ојуса ангажоване интернетне уметности, и украјко ошците и пројумачије најзначајније веб-радове у којима се бавили проблематиком косовског конфликта и НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије, али и да ми одговорите да ли су имали жељено дејство на стварност, против које се у духу традиције уметничке авангарде борили новим дигиталним медијским средствима?

Хронолошки, прво сам се 1998. године бавио трансформацијом неких порно-сајтова у уметничке, јер их је било много и свакодневно

су настајали нови, а привлачили су велику пажњу корисника интернета. Стога сам поједине порно-сајтове прекопирао, мењао им само поједине речи текста и убацивао своје уметничке колаже, јер сам сматрао да ћу том порно-формом привући пажњу публике на моју уметност.

Али онда долазе свакодневне претње бомбардовањем Србије, што сам веома озбиљно схватио, јер су западни медији, међу којима су предњачили Дојче веле и Слободна Европа, стално говорили о угрожености Албанаца на Косову и о неопходности хуманитарне НАТО интервенције, чије припреме су увелико биле у току. Зато сам на мејлинг листе послао у форми имејла, са сликом бомбе рађеном техником словних знакова, позив на конкурс, под називом „Конкурс за Бомбу” („Bomb Contest”), за дизајн хуманитарне бомбе за Србију, којим је требало да покажу своју хуманост, пацифизам и креативност. Рекао сам да је специјални члан жирија Моника Левински, алузија на тада актуелну љубавну аферу са Клинтоним, а да су усне Монике Левински, односно њихова слика, прва награда. Било је то иронично изругивање претњама НАТО-а и њиховој наводној хуманости, али и Клинтону, који је под притиском афере морао да бомбардује СРЈ. Касније, када је завршен конкурс, чији рок је био 17. октобар, односно датум који нам је Запад поставио у вези са Косовом, направио сам сајт са сликом мене и Монике и линковима на све пристигле радове, а посебно је издвојен награђени рад.

„Чувени амерички производи” („Famous U.S. Products”) је рад лансиран на мејлинг листе 9. марта 1999, дакле у месецу нешто пре бомбардовања Југославије. Био сам тако дрзак да им набројим неке од њихових „чувених” производа по бројевима: кока-колу, а у њој заробљену младу Вијетнамку спаљену напалмом, да се тога свако сети кад узме да је пије. Затим чувени покољ цивила у Ми Лају, за који када се сазнало, тј. када су објављене фотографије, почеле су масовне демонстрације и убрзо су Американци изгубили рат. Затим хамбургер са пацовским репом, јер сам читао да праве хамбургере од меса пацова које узгајају на огромним фармама, па је неко нашао и реп у храни. И на крају, амерички продукт Си-Ен-Ен, фабрика лажи и пропаганде којом су многи ратови изазвани и оправдани.

„Амерички упитник” („U. S. A. Questionnaire”) је прилично једноставан рад, али је битно што је 22. марта 1999, дакле два дана пре бомбардовања наше земље, пуштен на све листе на интернету. Већ тада су постојале сталне претње и нагађања да ли ће нас бомбардовати или не. Нисмо веровали да на крају 20. века група од 17 земаља може да бомбардује једну земљу која никога не напада,

посебно не из НАТО пакта. Рад представља једноставан упитник за Америку.

Питање зашто односи се на ранију интервенцију у Ираку, али сам убацио слику девојчице из Вијетнама јер је то вечита тема америчке агресије на цивиле, односно на нејаке.

Одговор – Медлин Олбрајт, која је тада била државни секретар, жели да заузме значајно место у историји, да се уклеше у стену америчких великана Рашмор за вечна времена. На позадини је индијански поглавица народа који су преци данашњих Американаца истребили.

Закључак – Лик Олбрајтове у атомској печурци, дакле велика претња уништењем, неконтролисаност.

Иначе, те четири странице сам штампао у боји и изложио у Галерији Културног центра Новог Сада 29. марта на анти-НАТО изложби, коју је уредник галерије организовао онако спонтано на брзину у знак протеста против бомбардовања. Нас петоро или шесторо се одазвало то прво вече, а касније су се прикључивали и други уметници. Чак је у витрини био изложен неки комад металног апарата са жицама и писало је да је то део срушеног Ф-117, невидљивог.

„КФОР-ова прослава” („KFOR Celebration”) је урађена крајем јуна 2000. године поводом прве годишњице уласка КФОР-а на Косово. Урадио сам лажни КФОР-ов сајт, једноставно сам снимии њихов оригинални сајт и променио слике и текстове. На њиховом сајту су биле теме како они саде цвеће, праве вртове на Косову, затим како иду са албанском децом у наручју итд., дакле једна лажна слика стварности. Уместо тих слика ставио сам слике запаљених српских кућа, убијеног српског старца како лежи крвав, кога су Албанци убили у његовој кући, затим миниране српске цркве итд. У заглављу сајта сам поред њихове слике са заставама чланица НАТО-а додао и слику миниране српске цркве, а као назив сајта стоји Кеј-Ел-Еј-ФОР (KLA-FOR – Kosovo Liberation Army FOR), дакле, порука да они служе тој терористичкој формацији. Испод заглавља је текст где они са поносом славе годишњицу окупације Косова и протеривање 350.000 Срба и неалбанаца, као и убијање 1.100 цивила Срба и неалбанаца и 1.000 киднапованих, а изражавају наду да ће до следеће годишњице Косово потпуно очистити од Срба. Ту је и слика Хашима Тачија са амблемом УЧК и амблемом америчке заставе уз коју стоји захвалност НАТО-а за његову помоћ у провокацији српских полицајаца и масовном повлачењу Албанаца са Косова у Македонију, да би се за западне медије створила слика о хуманитарној катастрофи и креирали услови за бомбардовање, и да му се за те заслуге сада одужују дозвољавајући му шверц

дрогe, аутомобила, секса и оружја. Доле је и слика Кушнера, који је био задужен за Косово, са хитлеровским брковима и беџом УЧК на грудима.

Углавном, тај сајт је изазвао велико интересовање и један мој пријатељ из Шпаније, који се такође борио текстовима против НАТО-а, предложио је да он закупи интернет домен са веома сличном адресом као што је оригинални КФОР-ов сајт, само је рецимо уместо једне цртице била тачка, те да се садржај мога сајта ту постави. Његову идеју сам прихватио и ускоро га је лансирао, са напоменом да најзад истина о догађањима на Косову излази на видело, и пустио га на многе мејлинг листе широм света. Првога дана тај сајт је имао 3.000 посета, други дан такође 3.000, трећи исто, за недељу дана 14.000 посета, а многи су тај линк ширили даље. Дакле, успели смо у ширењу истине о НАТО-у, КФОР-у, албанским терористима и српским жртвама.

Тај сајт су доста посећивали и НАТО војници, па се у једном моменту на сајту КФОР-а појавила наредба њиховог команданта да не гледају тај сајт јер „то наш непријатељ ради”. Успели смо да уђемо и међу редове војника и њима отворимо очи. Ускоро се и адреса званичног КФОР-овог сајта променила, стављена је у окриље НАТО сајта. Неко време затим пријатељ ми је скренуо пажњу да се на Википедији у дну текста о КФОР-у где су линкови, налази и линк на мој рад, што је прави урнебес и успех. Годинама је то тако стајало.

Иначе, тај сајт има на себи линк на такође лажни НАТО сајт, изнад Кушнерове слике www.nazi.int. То је урађено истом методом, скинут је официјелни сајт НАТО-а и измењени су текст и слике. У заглављу уз заставе је слика уништеног воза у Грделици, а на централном месту је текст тадашњег секретара Робертсона са хитлеровским брковима, где он објашњава да је њихов крајњи циљ Русија и због чега Србија стоји на путу, а са стране су кратке најаве текстова где сам мало мењао речи, па уместо НАТО писао NAZI и доста спрдајућих термина ставио уместо стварних, док је у дну десне колоне линк на лажни сајт КФОР-а, тако да су лепо увезани и комплементарни.

Рад „НАТО комеморација” („NATO Commemoration”) сам урадио на годишњицу бомбардовања Југославије, односно рата за Косово како они то зову. На насловној страни на слици је тадашњи секретар НАТО-а Робертсон, а доле су слике три америчка војника које смо ослободили након доласка конгресмена Џесија Џексона да моли за њихову слободу. У тексту који је као званични НАТО-ов они изражавају жаљење због катастрофалног пораза у том рату, за велики број изгубљених авиона и убијених војника. Они се хвале

да, ако нису успели да поразе ВЈ, да су зато водили успешан рат против цивила: жена, деце и старих, и да су успешно уништавали небрањене цивилне објекте. А заиста постоји наредба Веслија Кларка да ако се за неколико дана војска Југославије не преда треба уништавати цивилне објекте и ресурсе да би се народ успаничио и натерао Милошевића да се преда. Цео сајт је о губицима НАТО-а и њиховом кукавичком нападању на цивилне објекте, све је наведено. Сlike такође доста говоре, испод њих су потписи са објашњењем. Ту је наравно и оборени Ф-117А у блату и столица пилота који се катапултирао.

„Колатералне штете” („Collateral Damages”) сам урадио након бомбардовања Југославије и Новог Сада, када сам се мало сабрао и сакупио доста документарних фотографија са интернета, нарочито ефеката рушења и паљења Новог Сада, града у коме сам живео од рођења и на коме су ми те „ране” биле најболније, односно најуочљивије јер сам га познавао када је био сасвим читав и нетакнут. Срушена сва три моста на Дунаву, срушена зграда Телевизије Нови Сад, рафинерија, која је горела и димила се црним густим отровним димом данима и из које су у небо сукљали пламенови од по неколико километара висине након удара бомби, биле су то сlike пакла за мене који сам овај град волео и градио са својим суграђанима. Желео сам да покажем тој јавности западног света шта су урадили, јер сам био сигуран да им нису приказали те страхоте у медијима. Одлучио сам да то урадим на најочигледнији и најједноставнији начин, да на сlike главних градова НАТО земаља, које су уништиле мој град, фото-монтажом пренесем ефекте њиховог уништавања, да тамошњи житељи виде како би то изгледало када би се њима то десило. Било је тада 14 земаља чланица НАТО пакта који нас је бомбардовао и ја сам узео по једну карактеристичну сlike (из дигиталне Енциклопедије Британике) престоница тих земаља и на њих пренео детаље запаљене рафинерије, ватру, црни дим, срушене мостове, куће, огромне кратере у земљи итд. и то уклопио тако да је деловало врло реално. У Паризу сам сломио Ајфелову кулу, а крај ње је буктала и димила се огромна ватра, у Лондону на Трафалгар скверу високи споменик Нелсону је био срушен и гореле су ватре и црни дим, у Будимпешту на Дунаву испред зграде парламента поставио сам остатке срушеног Варадинског моста и један брод испред њега који није могао да прође, а по читавом граду дизао се високо црни дим. Слично и у Риму, кровови и куполе Ватикана су били изломљени, урушени и горели, димили се, на Белој кући у Вашингтону још се вијорила застава и радио водоскок окружен цвећем, а зидови су били урушени, док је из крова избијао црни дим, у трави је лежао крвав леш, узет са

слике бомбардованог воза у Грделици, а у Анкари на главном тргу био је огроман кратер узет са слике из Новог Сада из дворишта основне школе, крај које сам иначе становао. У Варшави на реци је био Жежељев мост на који је управо пала бомба. Када са тај сајт отвори види се крупан натпис жутом бојом „Жао нам је због колатералних штета”. Наиме портпарол НАТО-а је за време бомбардовања цивилне жртве, којих је било на хиљаде, називао колатералним штетама, дакле ненамерним и случајним убиствима, која не подлежу кривичном гоњењу. Па сам онда и ја то рушење њихових градова тако назвао, да се не би наљутили. Око тог натписа су називи НАТО престоница и када се кликне на њих у средини се отвара слика избомбардованог изабраног града. А позадина веб-странице је читава испуњена графичким знаком НАТО пакта.

Слике избомбардованих НАТО градова изложио сам крајем те године у форми колор принтова у новосадском Културном центру под називом „Колатерална уметност”. Сава Степанов је 2001. године те моје принтове уврстио у свој изложбени пројекат „Фаталне деведесете: отпори и конфронтације”, у организацији Музеја савремене ликовне уметности, Нови Сад. Отварање је било 11. септембра око 13 часова. Људи су јако хвалили моје радове избомбардованих НАТО престоница, историчар уметности Јеша Денегри ме је тапшао по рамену, а министар културе града ми је пришао и питао како би могао да дође до тих принтова, да жели да их постави у свој кабинет. Одговорио сам да могу да му их отпринтам с тим да покрије само цену штампе и он је већ позвао Степанова да му то среди. Када су отишли касније на неки свечани ручак, на телевизору у ресторану је почео пренос терористичких удара авиона у куле близнакиње у Њујорку и по причању присутних они су мислили да је то неки мој видео-рад са бомбардовањем Њујорка. Наравно после тог догађаја министар се више није јављао јер би излагањем тих радова у свом кабинету испало да подржава тероризам, а ја сам се бринуо да сада не скину моје радове са изложбе јер „подстичу на тероризам”. Али срећом, све је прошло добро. Касније је Степанов у једном телевизијском интервјуу изјавио да му то представља један од најузбудљивијих догађаја у каријери критичара, јер се показало да уметност може да антиципира стварне догађаје.

Након скоро штри деценије од тирагичног рајино-националистичког разбијања СФРЈ и шоталног неолиберално-тиранзиционог унициења њених бивших рејублика и двадесет ш година после бомбардовања СРЈ и стварања НАТО базе на Косову, са ове временске дисшанце зледано, јасно је да је основни шодсирекивач ших

шекџонских историјских догађаја и драматичних социјалних процеса била геостратејска империјална воља западних сила, предвођених власницима кружног капијала. У борби са старом и новонастајућом конкуренцијом на „Великој шаховској плочи“ након пада Берлинског зида, политичко-економско-идеолошко-културно-медијска хегемонистичка агенда Запада, остварена у сарадњи са локалним корумпираним елиџама, подразумевала је освајање и прерасподелу нових колонија, односно ошимање и израбљивање природних, привредних и људских ресурса, што за последицу има и уништавање могућности највећем броју припадника јужнословенских народа да у својим земљама живе живојом достојним човека. Када и зашто сте пресјали да се бавите веб-артом и шта сте постигли својим десетогодишњим уметничко-политичким активизмом на интернету, као новомедијском средству критичког деловања у глобализованом дигиталном простору?

Последњи веб-рад сам објавио 2009. године и био је то у ствари уводни сајт за видео-рад који се отвара кликом, а таквих сам и раније неколико урадио. Даље сам наставио да креирам само видео-радове које сам стављао на Јутјуб и давао линкове на свом сајту, Фејсбук профилу, Твитер налогу, Вимеу и Гуглу. Прекид у бављењу веб-артом је наступио спонтано, као и са другим медијима којима сам се бавио. Нисам одлучио да се тиме више не бавим, него сам једноставно прешао на нешто што ми је више омогућавало да се изразим. Пошто сам од 2003. радио видео за интернет, као и музику, почео сам 2009. да спајам те две форме, односно веб-сајт ми је служио као уводна страница са текстом за линковање онлајн видеа. На крају сам само постављао видео на Јутјуб и није ми била потребна уводна веб-страница јер сам га линковао на Фејсбук, Твитер, Гугл плус. То сам назвао веб-видеом и ставио линк на мој лични сајт на све те видео радове на Јутјубу. Тако сам прешао на видео на вебу, али без веб-страница, јер сам имао друштвене мреже и мој сајт као полазиште. Прешавши на веб 2.0 платформу и широкопојасни интернет, видео као медиј ми је пружио много могућности за обједињавање слике, звука, покрета и текста и био је много директнија форма од веб-странице. На неки начин и тај видео-арт је интернет уметност, јер стоји на светској мрежи 24 часа доступан свакоме, а интернет је пут до њега.

Осим претходно поменутих успеха, својом антиратно и антиимперијалистички ангажованом политичком и уметничком активношћу на интернету и ван њега веома много сам постигао. Допро сам до политички, културно и уметнички највиших светских инстанци, многи медији по свету су обратили пажњу на моје деловање

и извештавали о њему, бројна публика и колеге уметници на Западу су изузетно ценили то што радим и давали су ми велику подршку и у најтежим моментима. Уврштен сам у најзначајније светске колекције, историје и антологије веб-арта, рецимо књига објављена у Штутгарту 2000. године под насловом *Водич кроз неџ-арт* (*Net Art Guide*), убраја ме међу 90 најзначајнијих у свету. Мислим да сам постигао максимум с обзиром на могућности интернета, а чињеница да сам био спутаван и спречаван иде у оквир те активности, јер се то све подразумева на таквом бојишту и социјално турсном терену. Моји ставови и радови допрли су до стотина хиљада људи, посредно или непосредно, што сам и желео. Било је и много реакција, што је веома значајно, јер повратна комуникација, било позитивна или негативна, важна је јер значи да на моје садржаје људи нису равнодушни, а то је и циљ, подстаћи људе да размишљају. Многи су тек са закашњењем схватили да су погрешили, имам многих примера накнадне подршке након оштре критике и напада. Али био сам доследан и та доследност ми се исплатила. Пре свега као морална сатисфакција, јер материјалне користи никада нисам имао од интернета нити моје уметности уопште. Напротив, имао сам само трошкове, јер сам све сам плаћао, и програме и компјутере и интернет везу, па могу слободно рећи да сам потпуно задовољан учињеним и постигнутим резултатима.

Интересовање за истину о ратовима у Југославији и НАТО бомбардовању наше земље из уметничке перспективе, које се критички супротставља медијским манипулацијама и официјелним идеолошким легитимацијама, постоји и данас, што потврђује и моје учешће у међународном пројекту из 2017. године о југословенским ратовима под називом „Сведочанство – истина или политика”, у које су ме директно укључиле младе организаторке из Италије, иако им је, на моје изненађење, партнер у Србији био Центар за културну деконтаминацију. Кажем на изненађење, јер код нас истински, аргументовани дијалог „неистомисљеника” о битним темама заједничке скорашње прошлости углавном не постоји, јер доминира идеологизовани и фондовски веома уновчиви наратив, као облик неостаљинистичке манипулације јавношћу у „доба демократије”. Но, младе Италијанке су очигледно биле неупућене у наше поделе, или су етички легитимно хтеле да се слободно чују различити, другачији, па и контрадикторни појединачни гласови, виђења и тумачења предмета њиховог истраживања. На њиховој изложби учествујем с видео-интервјуом из 1993. године и ваљда једини говорим о изазивању рата у бившој Југославији од стране Запада. Случајно сам имао баш тај мој интервју дат Бахајцима, верској групи из Ирана коју су муслимани прогонили и убијали па су нашли

уточиште у Европи, и који су дошли у Нови Сад да упознају средину. Случајно сам се упознао са неким њиховим члановима Енглезима и помогао им да остваре контакте и чак организују конгрес на Петроварадинској тврђави, али нисам њихов члан. Тај интервју говори о неправедним санкцијама УН и рату у близини, и вероватно је једино аутентично сведочанство из тог времена, јер остала су сада снимљена по сећању, а лако је бити паметан након битке.